

ՄԱՐԱՏ ԱՏՈՎՄՅԱՆ

Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիայի
իրավագիտության ֆակուլտետի դասախոս

ՄԱՐԴՈՒ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ, ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԸ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՈՐՈՇ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐՈՒՄ

Պատմությունը կյանքի ուսուցիչն է:
Ցիցերոն

Մարդու իրավունքները բնական և անօտարելի են, ոչ ոք չի կարող զրկել մարդուն իր իրավունքներից: Ժամանակակից աշխարհն անհնար է պատկերացնել առանց ազատության, հավասարության, արդարության վրա հիմնված մարդու իրավունքների, որոնք իրենց բնույթով ունիվերսալ են:

Մարդու իրավունքների կայացումը և զարգացումը թույլ են տալիս բացահայտել քաղաքակրթության տեսակը, նրա մակարդակը, քանի որ մարդու և պետության փոխհարաբերությունները այս կամ այն քաղաքակրթության էությունը բնորոշող կարևորագույն հատկանիշ են, իսկ պետությունը՝ իրավական կամ ոչ իրավական ճանաչելու չափորոշիչ: Իրավական, ժողովրդավարական պետությունը ճանաչում է մարդու իրավունքների առաջնայնությունը՝ այդ իրավունքներով սահմանափակելով իր իշխանական գործառույթները:

Մարդու իրավունքների վերաբերյալ սկզբունքները ձևավորվել են պատմականորեն, հարստացվել, կատարելագործվել, և այսօր դրանք մարդկային մշակույթի անբաժանելի մասն են կազմում:

Մարդու իրավունքների պատմական զարգացման ընթացքում ձևավորվեցին մարդու իրավունքների և ազատությունների «սերունդները»: Երեք սերունդների վերաբերյալ տեսությունը 1979թ. առաջին անգամ առաջ քաշեց Կարել Վասակը: Այս տեսությունը լայն արձագանք գտավ եւ բազմաթիվ կողմնակիցներ ձեռք բերեց: Սակայն որոշ մասնագետներ համաձայն չեն դրան¹:

Իրենց տնտեսական դրության բարելավման, մշակութային կարգավիճակի բարձրացման հա-

մար ժողովուրդների պայքարի ընթացքում ձևավորվել է մարդու իրավունքների երկրորդ սերունդը: Նրանց թվին են դասվում տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքները: Տնտեսական իրավունքներն են՝ աշխատանքի իրավունքը, սեփականության իրավունքը, ձեռնարկատիրությանը զբաղվելու իրավունքը, գործադուլների իրավունքը և այլն: Սոցիալական իրավունքների թվում են սոցիալական ապահովության իրավունքը, բավարար կենսամակարդակի իրավունքը, ընտանիքի, մայրության և մանկության պաշտպանության իրավունքը, ֆիզիկական և հոգեկան առողջության իրավունքը և այլն: Մշակութային իրավունքներն են՝ կրթության իրավունքը, մշակութային կյանքին մասնակցելու իրավունքը, ստեղծագործելու ազատությունը և այլն:

Մարդու տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքներն իրենց ամրագրումն են ստացել նաև տարբեր երկրների հին և միջնադարյան իրավական հուշարձաններում: Այսպես, Մովսիսական օրենքներին² համաձայն՝ եթե որևէ մեկը փայտով հարվածի իր ստրուկին կամ ծառային և նրանք մահանան իր ձեռքի տակ, ապա նա դատական կարգով պետք է պատասխանատվության ենթարկվի: Սակայն եթե նրանք մեկ կամ երկու օր կենդանի մնան, ապա նա չպետք է պատժվի: Իսկ այն դեպքում, եթե որևէ մեկը հարվածելով վնաս հասցնի իր ստրուկի կամ ծառայի ատամին կամ աչքին և վնասի դրանք, ապա պետք է այդ անձին ազատ արձակի³: Կարելի է ենթադրել, որ ամրագրելով նման դրույթներ՝ Մովսեսը փորձում էր սահմանափակել տերերի կողմից ստրուկների և ծառայների, այն է՝ աշխատողների հանդեպ բռնության կիրառումը, ինչն այն ժամանակ սովորական երևույթ էր:

Բարելոնում մ.թ.ա. XVIIIդ. իշխող Համուրա-

քի թագավորը իր օրենքներում ամրագրել է աշխատանքի վարձատրությանը վերաբերող մի շարք դրույթներ, օրինակ՝ նախատեսել է որոշակի սանդղակ, թե բժիշկը իր մատուցած ծառայությունների համար որքան պետք է վարձատրվի և ինչ պատասխանատվության պետք է ենթարկվի անհաջող բուժելու դեպքում: Եթե մարդը աշխատանքի հրավիրի հողագործի կամ ցուլ պահողի, ապա պետք է նրան վարձահատույց լինի հացով տարեկան սկզբունքով: Եթե մարդը աշխատանքի ընդունի վարձու աշխատողի, արհեստավորի, ապա նրան պետք է օրական արծաթով վճարի: Օրենքներում հստակ թվարկվում են մի շարք արհեստներ, որոնց ներկայացուցիչներին, անհրաժեշտության դեպքում, մարդը կարող է վարձել՝ հող փորող, դերձակ, քարտաշ, դարբին, հյուսան, կաշվեգործ, շինարար: Հավանաբար թվարկված արհեստները այն ժամանակ առկա արհեստներն էին: Փաստորեն Համուրաբի թագավորը սահմանում է աշխատանքի վարձատրության երկու համակարգ՝ տարեկան և օրական:

Համուրաբին նախատեսում է մարմնական պատիժ անբարեխիղճ աշխատողի համար: Այսպես, եթե մարդը իր դաշտում աշխատելու համար աշխատող վարձի, նրան գութան ու անասուն վստահի և պայմանագրի հիման վրա պարտավորեցնի նրան դաշտը մշակել, և եթե այդ մարդը սերմերը կամ անասնակերը գողանա և գողունը իր ձեռքերում հայտնվի, ապա նրա մատները պետք է հատվեն⁴: Ինչպես տեսնում ենք, պատիժը բավականին դաժան է, սակայն, գուցե իր ժամանակների համար արդարացված:

Փաստորեն Համուրաբի թագավորը գործատուին կամ պատվիրատուին պարտավորեցնում էր կատարված աշխատանքի դիմաց վարձատրել, միևնույն ժամանակ պարտավորեցնելով աշխատողին, պատժի ենթարկվելու սպառնալիքի տակ, որակով աշխատել:

Հին ժամանակներում Հնդկաստանում գործող Մանուի օրենքներում տեղ են գտել սեփականության իրավունքին վերաբերող մի շարք դրույթներ: Մասնավորապես, եթե սեփականատերը լուռ հետևում է, թե ինչպես իր ունեցվածքը 10 տարվա ընթացքում օգտագործվում է ուրիշների կողմից, ապա նա իրավունք չունի հետ ստանալ այն: Այլ նորմի համաձայն՝ կինը, որդին և ստրուկը համարվում են սեփականություն չունեցող՝ ունեն են նրանք, նրան էլ իրենց կողմից ձեռքբերվող ունեցվածքն է:

Օրենքները որոշ կատեգորիայի անձանց համար արգելում են գույքի ժառանգման իրավունքը: Հատկապես դա վերաբերում է մտավոր և ֆիզիկական արատ ունեցող անձանց: Թագավորը պետք է սեփականությունից զրկի այն ծառայողներին, որոնք նշանակվել են տերերի գործերը վարելու համար, սակայն իրենց ազահությանը վնաս են պատճառում նրանց⁵: Ինչպես տեսնում ենք, Մանուի օրենքները զգալիորեն սահմանափակում են մարդու սեփականության իրավունքը:

Հին Հնդկաստանում ունեցվածքի ժառանգման, նրա բաշխման կարգը, ժառանգման արգելքները, անշարժ գույքի առուծախի մեխանիզմները սահմանվում էին նաև Արտիսաշաստրա կոչվող փաստաթղթով, որը իր էությամբ աշխարհիկ բնույթի քաղաքական տրակտատների հավաքածու էր: Գիտարկվող հուշարձանի 13-րդ գլխի համաձայն՝ տուգանքի ենթարկվող անձը պետք է աշխատանքով հատուցի այն: Ստրուկի ունեցվածքի ժառանգները նրա բարեկամներն են, իսկ վերջինիս բացակայության դեպքում՝ տերը:

Բննարկվող փաստաթղթի համաձայն՝ աշխատողը պետք է վարձատրվի գործատուի հետ պայմանավորվածության համաձայն, իսկ եթե աշխատանքի վարձատրության վերաբերյալ նրանց միջև պայմանավորվածություն չկա, ապա՝ աշխատանքի կատարման վրա ծախսված ժամանակին համապատասխան: Արտիսաշաստրան աշխատանքի վարձատրության ինստիտուտը սահմանելիս որոշ կատեգորիայի աշխատողների նկատմամբ ցուցաբերում է տարբերակված մոտեցում: Այսպես, եթե աշխատանքի վարձատրության վերաբերյալ պայմանավորվածությունը բացակայում է, ապա հողագործը ստանում է ցորենի 1/10 մասը, հովիվը՝ կարագի, վաճառականը՝ ապրանքների վաճառքից գոյացած շահույթից⁶:

Հետաքրքրական են թվում օրենսդիր Լիկուրգի մոտեցումները Սպարտայի հասարակական զարգացման առաջին փուլում: Լիկուրգին են պատկանում բազմաթիվ նորամուծություններ և վերափոխումներ, որոնցից կուզենալինք նշել հողի վերաբաշխումը և արհեստներով զբաղվելու ուղիորդվածությունը: Հասարակության մեջ հավասարությունն ապահովելու նպատակով Լիկուրգը համոզեց սպարտացիներին միավորել բոլոր հողերը և հետո նորից բաշխել նրանք, պահպանելով գույքային հավասարությունը: Այնուհետև Լիկուրգը

Սպարտալից վտարեց «անօգուտ և ավելորդ» արհեստները և ստիպեց արհեստավորներին արտադրել առաջին անհրաժեշտության ապրանքներ: Սոցիալական համերաշխություն ապահովելու նպատակով նա մտցրեց համատեղ ճաշկերույթների ինստիտուտը. քաղաքացիները հավաքվում էին միասին և սպառում էին միևնույն ուտեստները: Կարելի է ենթադրել, որ այս եղանակով Լիկուրգը ապահովում էր մարդու սննդի իրավունքի իրականացումը:

Լիկուրգը իր համաքաղաքացիների համար լիարժեք ապահովեց նաև հանգստի իրավունքը⁷:

Վերափոխումներ իրականացնելով՝ Սպարտալի իշխանությունը ձեռքբազատվեց հասարակությունում տիրող ատելությունից և նախանձությունից: Սակայն համատեղ ճաշկերույթների ինստիտուտը սուր քննադատության էր արժանացել Արիստոտելի կողմից, քանի որ վերջինս դա համարում էր սխալ: Արիստոտելի կարծիքով, համատեղ ճաշկերույթները պետք է ֆինանսավորվեին պետության կողմից, այլ ոչ թե մասնակիցների: Ըստ Արիստոտելի, չնայած նրան, որ Լիկուրգը ցանկանում էր նշված ինստիտուտը դարձնել ժողովրդավարական, սակայն դրան վերաբերող օրինադրույթները իրենց բնույթով ամենից քիչ ժողովրդավարական էին, քանի որ շատ աղքատ մարդկանց մասնակցությունը դրանցում բավականին դժվար էր, իսկ այն մարդիկ, որոնք ի վիճակի չէին կատարել համապատասխան մուծումներ, չէին օգտվում քաղաքացիությունից բխող իրավունքներից⁸:

Անդրադառնալով Հին Հռոմին՝ նշենք, որ այնտեղ տարբեր ժամանակներում գործող տարատեսակ իրավական ակտերում տեղ են գտել մարդու տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքներին վերաբերող նորմեր: Օրինակ՝ աշխատանքի իրավունքի կամ ձեռնարկատիրությանը զբաղվելու իրավունքի իրականացումը կախված էր քաղաքի պրեֆեկտի ցանկությունից, որը կարող էր ընդմիջտ կամ ժամանակավորապես արգելել որևէ գործով, մասնագիտությամբ, փաստաբանական գործունեությամբ, շուկայում առուծախով զբաղվելը: Դրա մասին են վկայում իրավաբան և պրեֆեկտ Ուլպիանոսի գրառումները⁹:

XII աղյուսակների օրենքները հռոմեական իրավունքի հնագույն հուշարձաններ են, որոնք պարունակում են նաև դրույթներ ժառանգության և սեփականության իրավունքների վերաբերյալ: VI

աղյուսակի 3-րդ կետը սահմանում է ձեռքբերման վաղեմության ինստիտուտը, որի համաձայն, եթե անձը հողամասը տիրապետում է 2 տարի, իսկ մնացած բոլոր իրերը՝ 1 տարի, նա համարվում է դրա սեփականատեր: Այս դրույթի նման պարզաբանում է տրվում հռոմեացի իրավաբան Հայոսի ինստիտուցիաների 2-րդ գրքի 44-րդ կետում: Այդ փաստաթղթի մի շարք դրույթներում հեղինակը բավականին հետաքրքիր մոտեցումներ է ներկայացնում սեփականության իրավունքի առաջացման վերաբերյալ: Ըստ նրա, անձի սեփականությունը կազմում է ոչ միայն այն, ինչ նա ձեռք է բերել, այլ նաև այն, ինչ վերջինը գրավել է թշնամուց կամ բնությունից (վայրի կենդանիներ, ձուկ, թռչուններ): Եթե որևէ մեկը տուն է կառուցել, բույս է տնկել կամ ցորեն է ցանել այլ անձի սեփականությունը հանդիսացող հողում, ապա դա համարվում է հողի սեփականատիրոջ սեփականությունը: Իր աշխատության մեջ Հայոսը մանրամասն կանոնակարգում է նաև ժառանգության հետ կապված հարաբերությունները, նշելով, որ ժառանգությունը լինում է ըստ կտակի և ըստ օրենքի¹⁰:

Մ.թ. 530-ական թվականներին հռոմեացի կայսր Ֆլավիյ Հուստինիանոսի ջանքերով մինչ այդ ընդունված բոլոր հռոմեական իրավական ակտերը կողիֆիկացվեցին մեկ օրենսգրքում, որը հանդես եկավ «Դիգեստներ» անվան տակ: Դիգեստները բաղկացած են տիտղոսներից և նրանցում նշվում են կողիֆիկացված օրենքների հեղինակների անունները: Դա, անշուշտ, անցյալի նկատմամբ հարգանքի դրսևորում և հեղինակային իրավունքների պահպանում կարելի է դիտարկել:

Դիգեստների 2-րդ գրքի XII տիտղոսում յուրօրինակ մոտեցում է դրսևորվում գյուղատնտեսական աշխատանքներով զբաղվող անձանց նկատմամբ, քանի որ վերջիններիս արգելվում է հարկադրել ներկայանալ դատարան:

3-րդ գրքի IV տիտղոսում սահմանափակում է միավորումներ կազմելու մարդկանց իրավունքը, սակայն բացառություն է արվում արհեստակցական միությունների համար: Օրինակ՝ հացթուփները, նավ կառուցողները, հանքերի աշխատողները և այլք կարող են ստեղծել համապատասխան միություններ:

19-րդ գլխի II տիտղոսի 38-րդ կետը աշխատանքի վարձատրության որոշակի երաշխիքներ է նախատեսում վարձու աշխատողների համար:

Այսպես, վարձու աշխատողը պետք է ստանա վճարը գործատուի հետ պայմանավորված ամբողջ ժամանակահատվածի համար, եթե նույնիսկ իրենից անկախ պատճառներով նա չի կատարում աշխատանքը: Նույնն էլ վերաբերում է փաստաբաններին¹¹:

Հուստինիանոս կայսրի անձը և նրա գործունեությունը խստորեն քննադատում է VI դարի բյուզանդացի պատմաբան Պրոկոպիոս Կեսարյացին¹²:

Ինչպես նշել ենք, միջնադարում տարբեր երկրներում ընդունված որոշ իրավական ակտերը նույնպես ներառում են մարդու տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքները:

Իտալիացի հումանիստ լեզվաբանները և գրականագետները, ձգտելով վերակենդանացնել դասական լատիներենը, իրենց դարը դասական հնությունից բաժանող ժամանակը կոչեցին «միջնադար»: Միջնադարը, ավատատիրական կարգերի ձևավորման, տիրապետման և քայքայման բազմադարյա ժամանակահատված է¹³:

Ավատատիրական շրջանի եվրոպական պետությունների մի շարք իրավական ակտերում տեղ են գտել աշխատողների իրավունքները պաշտպանող որոշ դրույթներ: Օրինակ՝ Սալիչյան ճշմարտությունը արքունիքի ծառային, դարբնին, ոսկերիչին, խոզ պահողին, խաղող աճեցնողին, ձի պահողին առևանգելու կամ սպանելու համար նախատեսում էր տուգանք:

Իր հերթին Ռուսեսթա անգլո-սաքսոնական թագավորության թագավորի կողմից VII դարի վերջին կազմված Ինէ ճշմարտությունը արգելում էր կիրակի օրը աշխատել և այդ օրը աշխատողների հանդեպ նախատեսում էր որոշակի սանկցիաներ: Այսպես, եթե ստրուկը կիրակի օրը իր տիրոջ հրամանով աշխատում է, ապա նա պետք է ազատ հռչակվի, իսկ տերը պետք է 30 շիլինգ տուգանք վճարի: Սակայն, եթե ստրուկը այդ օրը աշխատում է առանց տիրոջ գիտության, ապա պետք է մարմնական պատժի ենթարկվի: Եթե ազատ մարդը կիրակի օրը աշխատում է առանց իր տիրոջ (Գլաֆորդի) հրամանի, ապա նա կզրկվի ազատությունից¹⁴:

Միջնադարյան Գերմանիայում հասարակական հարաբերությունները կարգավորվում էին տարբեր իրավական ակտերով, որոնք պարունակում էին նաև նորմեր ժառանգության, սեփականության իրավունքների վերաբերյալ և այլն: Օրինակ՝

Լենյան իրավունքի համաձայն՝ անձը կարող է զրկվել իր կալվածքից միայն դատական կարգով: Եթե տերը իր վասալից անօրինական կարգով խլի նրա կալվածքը, ապա վերջինս կարող է, ժամանակակից լեզվով ասած, բողոքել վերադատության կարգով, այն է՝ դիմել բարձրագույն տիրոջը (սենյորին):

Կարլ V կայսրի կողմից 1532թ. հրապարակված «Կարոլինա» ակտը հիրավի համարվում է գերմանական ավատատիրական իրավունքի խոշորագույն հուշարձաններից մեկը: Այդ փաստաթղթի CXLVI հոդվածի համաձայն, եթե որևէ մեկը զբաղվում է թույլատրելի աշխատանքով դրա համար նախատեսված վայրում և աշխատանքի ժամանակ իր կամքից անկախ որևէ մեկին զրկում է կյանքից, ապա նա շատ դեպքերում կարող է արդարացվել¹⁵:

1349թ. Անգլիայում ընդունված բանվորների և ծառայողների մասին Օրդոնանսում ամրագրված է, որ թագավորության յուրաքանչյուր տղամարդ և կին, անկախ իր կարգավիճակից (ազատ կամ ճորտ), մարմնով պինդ և մինչև 60 տարեկան, որոնք չեն զբաղվում առևտրով և արհեստով, չունեն սեփականություն և չեն աշխատում, պարտավոր են աշխատել իրենց աշխատանքի հրավիրած անձի մոտ և ստանալ այն վարձատրությունը (փողով կամ բնեղենով), որը սովորաբար տալիս են թագավորի գահակալության 20-րդ տարում կամ վերջին 5-6 տարում: Եթե աշխատանքի հրավիրված կինը կամ տղամարդը հրաժարվի դրանից, և դա ապացուցվի վստահություն վայելող 2 անձանց կողմից, ապա նա անհապաղ պետք է բանտարկվի, մինչև չհամաձայնի աշխատել: Եթե որևէ անձի մոտ գյուղատնտեսական աշխատանք կատարողը կամ ծառան, նախքան պայմանագրում սահմանված ժամկետը, առանց հիմնավոր պատճառի կամ առանց տիրոջ համաձայնության հրաժարվի աշխատել, ապա պետք է բանտարկվի և ոչ ոք՝ բռնության սպառնալիքի տակ, իրավունք չունի այդ անձին ընդունել աշխատանքի: Ոչ ոք ոչ մեկին չպետք է վարձատրի կամ խոստանա վարձատրել (փողով կամ բնեղենով) սովորականից ավելի¹⁶: Մեր կարծիքով, նշված ակտն ընդունվել է Անգլիայում զբաղվածության հիմնախնդիրը լուծելու և գյուղատնտեսական աշխատանք կատարողների պակասը կանխելու համար:

16-րդ դարում Անգլիայում բավականին դա-

Ժան պայքար էր մղվում թափառաշրջիկների և համառ աղքատների դեմ: Այսպես, 1597թ. Եղիսաբեթ թագուհու օրոք ընդունված համապատասխան ակտով բավականին խիստ պատժամիջոցներ սահմանվեցին նշված կատեգորիայի անձանց նկատմամբ: Մասնավորապես, նրանց կարող էին, մինչև արյունահոսություն, մտրակով հրապարակայնորեն ծեծել, այնուհետև աքսորել ծննդավայր կամ վերջին մեկ տարվա բնակության վայր, որտեղ նրանք պետք է ազնիվ մարդկանց պես աշխատեն: Ծեծից հետո այդ անձին փոխանցվում էր դատավորի կողմից տրված աքսորելու մասին ուղեգիրը, որում նշված էր, թե այդ անձը որտեղ և երբ պետք է մեկնի: Եթե այդ անձն իր մեղքով խախտեր ժամանան ժամկետը, ապա նա պետք է մտրակով ծեծի ենթարկվեր: Այն անձը, ում ծննդյան կամ վերջին բնակության վայրը հայտնի չէր, պետք է ուղարկվեր ուղղիչ տուն կամ բանտ, որտեղ նա պետք է աշխատեր: Եթե պարզվեր, որ այդ թափառաշրջիկը հանրային վտանգ է ներկայացնում կամ ուղղման ենթակա չէ, ապա նա պետության հաշվին պետք է արտաքսվեր երկրից: Եթե այդ անձը առանց թույլտվության վերադառնար, ապա պետք է մահվան դատապարտվեր¹⁷ :

13-րդ դարում Ֆրանսիայի Բովեզի շրջանում երկար տարիներ թագավորական դատավորի պաշտոնում աշխատած հայտնի ֆրանսիացի իրավաբան Բոմանուարի կողմից կազմված սովորույթների ժողովածուի (Կուսյուններ) 5-րդ գլխի 1452 պարագրաֆի համաձայն՝ որոշ ճորտեր այնպիսի կախվածության մեջ էին իրենց սենյորներից, որ վերջիններս կարող էին տնօրինել նրանց ամբողջ գույքը, որոշել կյանքի և մահվան հարցը, բանտարկության մեջ պահել որքան ցանկանում էին, նույնիսկ առանց մեղքի: Որոշ ճորտեր էլ ավելի շահեկան վիճակում էին և նրանց կենդանության օրոք սենյորները նրանցից, բացի տուրքերից, ոչ մի բան չէին կարող պահանջել: Միայն նրանց մահից հետո կամ, երբ նրանք ամուսնանում են ազատ կանանց հետ, նրանց ամբողջ գույքը անցնում է, սենյորներին: Ծորտի մահվան դեպքում նրա երեխաները ինչ-որ բան ժառանգելու համար պետք է վճարեին սենյորին¹⁸ :

726 թվականին Բյուզանդիայում հաստատված «Էկլոգա» անվան տակ հանդես եկող բյուզանդական իրավունքի ժողովածուն նախատեսում էր գույքի ժառանգման վերաբերյալ որոշ դրույթներ:

Այն նախատեսում էր ինչպես ժառանգությունն ըստ օրենքի, այնպես էլ ըստ կտակի, ինչպես նաև ամուսինների միջև ամուսնական պայմանագրի կնքում: Այս փաստաթուղթը անդրադառնում էր նաև որբերի իրավունքների պաշտպանությանը: Այսպես, եթե որբերը և մանկահասակ երեխաները ունեին սեփականություն և նրանց մահացած ծնողները նշանակել էին խնամակալ, ապա նրանց կամքը պետք է պահպանվեր: Եթե նրանք խնամակալ չունեին, ապա Կոնստանդնուպոլսում խնամակալությունը ստանձնում էին որբանոցները, այլ հաստատությունները և հայտնի եկեղեցիները, իսկ շրջաններում՝ վանքերը և եկեղեցիները, մինչև ժառանգները չհասնեն ամուսնական տարիքի և չամուսնանան: Եթե ժառանգները չուզեման ամուսնանալ, ապա մինչև իրենց 20-ամյակը լրանալը նրանք պիտի մնային նշված հաստատությունների խնամքի տակ, իսկ հետո ամբողջ գույքը փոխանցվեր այդ ժառանգներին: Նշենք, որ այդ ժամանակ Բյուզանդիայում ժառանգությունն ընդունելու թույլատրելի տարիքը 20 տարեկանն էր:

Բյուզանդիայում VII-VIII դարերում օրենսդրական նորմերի և տեղական սովորույթների հիման վրա ձևավորված հողագործական օրենքը պարտադրում էր հողագործին արդար լինել և չզավթել հարևանի հողատարածքը: Օրենքը թույլ էր տալիս հողագործներին փոխանակել իրենց հողատարածքները: Օրենքը նախատեսում էր, որ եթե հայտնաբերվի, որ վարձու հովիվը տիրոջից գաղտնի կթում է անասունին և վաճառում է կաթը, ապա նա պետք է ծեծի ենթարկվեր և գրկվեր վարձատրությունից: Եթե որևէ մեկը աշխատանքի համար ուրիշից ցուլ վերցներ, որը սատկեր, ապա ցլին պետք է հետագոտեին մասնագետները և եթե պարզվեր, որ ցուլը սատկել է այն աշխատանքում, որի համար իրեն վերցրել էին, ապա նրան վերցնող անձը չէր ենթարկվում պատասխանատվության, իսկ եթե ցուլը սատկել էր այլ աշխատանք կատարելիս, ապա իրեն վերցրած անձը պետք է առողջ ցուլ վերադարձներ տիրոջը¹⁹ :

Եվրոպական մի շարք միջնադարյան իրավական հուշարձաններ վերաբերում են արհեստագործներին: Օրինակ՝ 1345թ. ջուլիակների և մանորդների գիղիաների անդամների միջև կոնֆլիկտ տեղի ունեցավ, որը հաղթահարվեց Լոնդոնի քաղաքապետի մասնակցությամբ և դրա արդյունքում ընդունվեց ջուլիակների և մանորդների լոնդոնյան

գիղիայի որոշումը:

1268թ. փարիզյան արտադրամասերի սովորույթների գրառման արդյունքում ստեղծվեց «Արհեստների գիրքը», որի մեջ ներառված էր փարիզյան բրդի ջուլիակների ստատուտը:

1469թ. ընդունվել էր մետաքսյա իրերի Քյոլնի ջուլիակուհիների արտադրամասային Կանոնադրությունը: Գերմանիայի Քյոլն քաղաքում առկա էր 4 արտադրամաս, որտեղ աշխատում էին կանայք:

12-րդ դարի վերջում ձևավորվեց Ստրասբուրգի քաղաքային իրավունքը: Այդ փաստաթուղթը նախատեսում էր, որ կաշեգործներից 12 հոգի պարտավոր են եպիսկոպոսի հաշվին պատրաստել կաշի և մորթիներ, որքան որ պահանջվի եպիսկոպոսին: Յուրաքանչյուր դարբին պարտավոր էր եպիսկոպոսին տրամադրել չորսական նալիկներ իր մեխերով, որոնցից 24 ձիու համար նալիկները Բուրգգրաֆը փոխանցում էր եպիսկոպոսին, իսկ մնացածները պահում էր իրեն: Բացի այդ, դարբինները պարտավոր էին անել ամեն ինչ, ինչ պահանջվի եպիսկոպոսին իր դրակում և կապված լինի դրների, պատուհանների և երկաթյա այլ իրերի հետ: Իրենց դրա համար տրամադրվում էր մետաղ

և ուտելիք: Նույն կանոնին համաձայն՝ կոշկակարներից 8-ը պետք է եպիսկոպոսին մոմակալների և սպասքի համար տրամադրեին ծածկոցներ: Ջրադացյանները և ձկնորսները պարտավոր էին ջրով փոխադրել եպիսկոպոսին, ուր որ նա կցանկանար: Ձկնորսները պարտավոր էին տարվա ընթացքում 3 օր ու գիշեր ձուկ որսալ եպիսկոպոսի համար: Հյուսները պարտավոր էին յուրաքանչյուր երկուշաբթի աշխատել եպիսկոպոսի համար վերջինիս հաշվին:

Ընդհանրացնելով նշված իրավական հուշարձանների վերլուծությունը, կարելի է եզրակացնել, որ նրանցում նախատեսված շատ դրույթներ այլ ձևակերպումներով տեղ են գտել նաև ժամանակակից իրավունքում: Իհարկե, դրանցից ոմանք ընդունելի չեն ժամանակակից իրավագիտության տեսանկյունից և դա բնական է: Նման փաստաթղթերը պետք է դիտարկել դարերի պրիզմայով՝ իստորիզմի տեսանկյունից, քանզի նրանց հեղինակները ելնում էին իրենց ժամանակների իրավական կարիքների բավարարման անհրաժեշտությունից:

¹ Այդ մասին առավել մանրամասն տե՛ս Ասբյորն Է., Ռոզաս Ա. «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքներ. համընդհանուր մարտահրավերներ» հոդվածը, Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքներ, դասագիրք, խմբ. Ասբյորն Է., Կրաուզե Կ., Ռոզաս Ա., Եր., 2009 թ.:

² Մովսեսի օրենքները Աստվածաշնչում ներառված սովորութային իրավունքի հուշարձան են, որոնք գործել են Պաղեստինում հրեական ցեղերի շրջանում մ.թ.ա. II-I հազարամյակների սահմանագծին:

³ Տե՛ս Садиков В.Н. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. Учебное пособие, 2-е издание, переработанное и дополненное. М., 2005. С. 13.

⁴ Առավել մանրամասն տե՛ս նույն տեղում, էջ 27-30:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 33-34:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 37-39:

⁷ Առավել մանրամասն տե՛ս նույն աշխատությունը, էջ 42:

⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 43:

⁹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 60:

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 64, 71-74:

¹¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 91,94, 113:

¹² Այդ մասին առավել մանրամասն տե՛ս նշված աշխատությունում, էջ 144-147:

¹³ Միջին դարերի պատմության վերաբերյալ մանրամասն տե՛ս История средних веков. Под ред. Колесниченко Н.Ф. М., 1986.

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 153,161:

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 174, 182:

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 191, 192:

¹⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 192, 193:

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 196:

¹⁹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 206-207: